

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τὰ κινητικὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης παραστάσεως κωλύονται, ὥστε δύναμαι νὰ διατελέσω ἐπὶ ἡμίσειαν καὶ πλέον ὥραν ἔχων ἐν ἐμοὶ τὰς δύο παραστάσεις κυμαινούσας καὶ νὰ μὴ χωρῶ ἐπὶ τὴν πράξιν. Αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη κατάστασις τοῦ δισταγμοῦ ἢ τῆς σκέψεως. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δύναται ὁ δισταγμὸς νὰ λυθῆ καὶ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις νὰ γίνῃ κατὰ τὸν ἕτερον τῶν ἐξῆς τρόπων :

1) Δύναμαι ἐπ' ὀλίγον ν' ἀμνημονήσω τῶν θερμομετρικῶν ὄρων. Ἡ παράστασις τῆς ἐγέρσεως ἀμέσως θὰ καταλήξῃ εἰς πράξιν καὶ θὰ εὕρω ἐμαυτὸν πάραυτα ἐγνηγερμένον.

2) Εἰ καὶ ἀναλογίζομαι τὸ δριμύ ψῦχος, ὅμως ἡ παράστασις ὅτι καθῆκον ἔχω νὰ ἐγερθῶ εἶναι τόσο ἰσχυρὰ, ὥστε παρὰ τὴν κώλυσιν προσδιορίζει αὕτη καὶ παράγει τὴν πράξιν. Ἐνταῦθα ἔχω τὸ συναίσθημα ἐνεργητικῆς ἠθικῆς ἐντάσεως καὶ νομίζω ὅτι ἐποίησα πράξιν ἐνάρετον.

Πᾶσαι αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ πράξις καλεῖται κυρίως ἐκουσία, καθ' ἃς γίνεται αἴρεσις μετὰ δισταγμὸν καὶ σκέψιν, δύνανται ν' ἀνάγωνται εἰς τὸν ἕτερον τῶν τύπων τούτων. Βλέπετε λοιπὸν ὅτι βούλησις ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ ἐμφανίζεται μόνον, ὅταν ὑπάρχωσι συγκρουόμενα συστήματα παραστάσεων, καὶ ὅτι ἤρτηται ἐκ τοῦ πολυπλόκου χαρακτῆρος τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως. Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι ἡ ἄκρα λεπτότης τῆς λειτουργίας τῆς κωλύσεως. Ἰσχυρὰ τις καὶ ἐπείγουσα κινητικὴ παράστασις ἐν τῇ ἐστίᾳ δύναται νὰ καταστῆ ἀργὴ καὶ ἄπρακτος διὰ τῆς ἐν τῷ κρασπέδῳ παρουσίας ἀσθενεστάτης τινὸς ἀντιφατικῆς παραστάσεως. Κλείω λ. χ. τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ ἐκτείνων τὸν δείκτην δάκτυλον πειρῶμαι ὡς οἶόν τε ζωηρότατα νὰ παραστήσω ἐμαυτῷ, ὅτι ἔχω ἐν τῇ χειρὶ περιστροφὸν καὶ ὅτι ἀνέλκω τὴν σκανδάλην. Τότε αἰσθάνομαι τὸν δάκτυλόν μου τρέμοντα καὶ τείνοντα νὰ συσταλῆ· καὶ ἐὰν προσήπτετο οὗτος πρὸς ἀναγραφέα (recording apparatus), θὰ ἐνεφάνιζεν τὴν κατάστασιν ταύτην τῆς τάσεως διὰ τῆς ἀναγραφῆς ἀρχομένων κινήσεων. Ἄλλ' ὅμως

πράγματι δὲν κάμπτεται ὁ δάκτυλος καὶ ἡ κίνησις τῆς ἀνολικῆς τῆς σκανδάλης δὲν ἐπιτελεῖται. Διὰ τί; Ἀπλῶς διότι, καίπερ ὅλως προσέχων τὸν νοῦν εἰς τὴν παράστασιν τῆς κινήσεως, ὁμως ἐπιτελῶ καὶ τοὺς ὅλους ὄρους τοῦ πειράματος καὶ ὀπισθεν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς συνειδήσεως ἢ ἐν τῷ κρασπέδῳ καὶ τοῖς θυσάνοις αὐτῆς ἔχω συγχρόνως τὴν παράστασιν, ὅτι ἡ κίνησις δὲν μέλλει νὰ γίνη. Ἡ ἀπλή ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς συνειδήσεως παρουσία τῆς παραστάσεως ταύτης χωρὶς νὰ παρακολουθῆται ὑπὸ τινος ἐντάσεως, ὑπὸ τινος ἐποτρύνσεως ἢ ἰδιαιτέρας διὰ τῆς ἐμῆς προσοχῆς ἐπισχύσεως, ἀρκεῖ ὅπως κωλύσῃ τὴν πράξιν.

Πρόδηλον ἐντεῦθεν διὰ τί ἐκ πασῶν τῶν διὰ τῆς συνειδήσεως διερχομένων παραστάσεων ἐλάχισται ἔργῳ παράγουσι τὰ κινητικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα. Κατάρρα καὶ μέριμνα διηνεκῆς θὰ ἦτο ὁ βίος ἡμῶν, ἐὰν πᾶσα διερχομένη παράστασις παρῆγε τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Θεωρητικῶς μὲν ὁ νόμος «οὐδεμία κινητικὴ παράστασις ἄνευ πράξεως» εἶναι ἀληθής, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι τὰ πεδία τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως εἶναι ἀείποτε οὕτω πολυπλοκα, ὥστε ἡ περιφέρεια διὰ τῶν κωλύσεων αὐτῆς ἀνακόπτει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἐνέργειαν τοῦ κέντρου. Περὶ πάντων τούτων ὀμιλῶ, βλέπετε, ὡς εἰ αἱ παραστάσεις προσδιώριζον τὴν πράξιν διὰ μόνης τῆς παρουσίας ἢ ἀπουσίας αὐτῶν καὶ ὡς εἰ μεταξὺ τῶν παραστάσεων αὐτῶν καὶ τῆς πράξεως μὴ ἐνεχώρει τρίτη τις διάμεσος ἀρχὴ ἐνεργείας, οἷον ἡ καλουμένη «βούλησις».

Ἐὰν ταράττησθε ὑπὸ τῶν ὀλοκρατικῶν ἢ μοιροκρατικῶν διδασκαλιῶν, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης, ἐπίσχετε, παρακαλῶ, ἐπ' ὀλίγον τὴν κρίσιν ὑμῶν, καὶ πάραυτα θὰ συμπληρώσω τὸν περὶ τοῦ πράγματος τούτου λόγον μου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐὰν ἀσπασθῶμεν τὴν μηχανικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ, οὐδὲν εὐχερέστερον παρὰ τὸ νὰ ὑποτυπώσωμεν τὸν μοιροκρατικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου διαγωγὴ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην ὡς ἡ ἀπλή συνισταμένη πασῶν τῶν ποικίλων αὐτοῦ παρορ-

μήσεων καὶ κωλύσεων. Ἀντικείμενον μὲν τι διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ παρορμᾷ ἡμᾶς πρὸς ἐνέργειαν, ἕτερον δὲ κωλύει τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν. Συναισθήματα ἐπεχειρόμενα καὶ παραστάσεις ἐγγινόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου ἐφέλκουσιν ἡμᾶς τῆδε κάκεισε· ὁ δὲ τοιοῦτος ἐφέλκυσμός γίνεται ἐπιπλοκώτερος διὰ τῶν ἀμοιβαίων κωλυτικῶν ἀποτελεσμάτων τῶν θυμικῶν ἐξεγέρσεων, ὧν αἱ ἀνώτεραι ἀφανίζουσι τὰς κατωτέρας ἢ ἴσως αὐταὶ αὐταὶ ἀφανίζονται ὑπὸ τῶν κατωτέρων. Διὰ πάντων τούτων ὁ βίος καθίσταται σῶφρων καὶ ἠθικός· ἀλλ' οἱ ψυχολογικοὶ παράγοντες οἱ ἐν τῷ δράματι ἐνεργοῦντες εἶναι, βλέπετε, οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐταὶ αὐταὶ αἱ παραστάσεις. Ὅπερ καλοῦμεν «ψυχὴν», «χαρακτῆρα» ἢ «βούλησιν» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μόνον περιληπτικόν τι ὄνομα τοῦ ὅλου συστήματος τῶν παραστάσεων. Αἱ παραστάσεις, ὡς εἶπεν ὁ Hume, εἶναι αὐταὶ καὶ ὑποκρίται καὶ σκηνὴ καὶ θέατρον καὶ θεαταὶ καὶ δρᾶμα. Αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη «συνειρμικὴ» ψυχολογία κατὰ τὴν θεμελιώδη καὶ ἀπλουστάτην αὐτῆς διατύπωσιν· εἶναι δ' ἀσύμφορον ν' ἀγνοῶμεν τὴν δύναμιν αὐτῆς ὡς ἐκδοχῆς. Αὕτη, ὅπως πᾶσαι αἱ ἐκδοχαί, ὅταν ἀποβῶσι λίαν σαφεῖς καὶ ζωηραί, ἔχει τάσιν ἰσχυράν νὰ ἐπισπᾶται αὐθορμήτως τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πνεύματος· οἱ δὲ βιολογικοὶ ψυχολόγοι ἀσπάζονται συνήθως καὶ τιμῶσιν αὐτὴν ὡς τὴν τελευταίαν λέξιν, ἣν ἔχει νὰ εἴπη ἡ ἐπιστήμη περὶ τοῦ πράγματος. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἔχη ἀποχρῶσαν ἐννοίαν τῆς νεωτέρας ψυχολογικῆς θεωρίας, ἐὰν μὴ κατενόησέ ποτε τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἐν τῇ ὅλῃ δυνάμει τῆς ἀπλότητος αὐτῆς.

Ἄς ἀποδεχθῶμεν αὐτὴν προσκαίρως, ἐπειδὴ πλεονεκτεῖ κατὰ τὴν διατύπωσιν.

Ἐκουσία λοιπὸν προᾶξις εἶναι πάντοτε ἡ συνισταμένη τῆς κοινῆς ἐνεργείας τῶν ἡμετέρων παρορμήσεων καὶ κωλύσεων.

Ἐντεῦθεν ἐπεταὶ εὐθύς, ὅτι δύο τύποι βουλήσεως ὑπάρχουσιν· ἐν μὲν τῷ ἐτέρῳ ἐπικρατοῦσιν αἱ παρορμήσεις, ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ αἱ κωλύσεις. Δυνάμεθα, ἐὰν θέλητε, νὰ ὀνομάζωμεν αὐτοὺς βούλησιν

ὀρμητικὴν καὶ βούλησιν κεκωλυμένην. Ὅταν οἱ τύποι οὗτοι ἐκφαινῶνται καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν, εἶναι τοῖς πᾶσι γνῶριμοί. Ὁ ἀκρότατος τύπος τῆς ὀρμητικῆς βουλήσεως εἶναι ὁ μανικός. Παρ' αὐτῷ αἱ παραστάσεις οὕτω ταχέως καταλήγουσιν εἰς κινητικὰ ἀποτελέσματα καὶ μεταβάλλονται εἰς πράξεις καὶ μετὰ τόσον ἀλλοκότου γοργότητος προβαίνουσιν οἱ συνειρμοί, ὥστε αἱ κωλύσεις δὲν προφθάνουσι νὰ ἐπεμβῶσιν. Ὁ μανικός λέγει καὶ πράττει ἄνευ οὐδενὸς ὄκνου πᾶν ὃ, τι ἂν αὐτῷ ἐπέλθῃ.

Τὸν ἐκ διαμέτρου ἐναντίον τύπον τῆς σφόδρα κεκωλυμένης βουλήσεως παρέχουσι μελαγχολικοί τινες. Τὸ πνεῦμα αὐτῶν εἶναι προσπεπαταλευμένον πρὸς τι σταθερὸν καὶ πάγιον συναίσθημα φόβου ἢ ἀμηχανίας, αἱ παραστάσεις περιορίζονται εἰς τὸν ἕνα μόνον διαλογισμόν, ὅτι πρὸς αὐτοὺς εἶναι ὁ βίος ἀβίωτος. Οὕτω δ' ἐμφαίνουσιν οὗτοι κατάστασιν τελείας «ἀβουλησίας» ἥτοι παντελοῦς ἀδυναμίας βουλήσεως καὶ πράξεως. Ἀδυνατοῦσι ν' ἀλλάττωσι τρόπον καὶ τοῦ λέγειν τρόπον ἢ νὰ ἐκτελῶσι τὴν ἀπλουστάτην διαταγήν.

Αἱ ἀνθρώπιναι φυλαὶ ἐμφανίζουσι κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην ἄλλαι ἄλλην κράσιν. Αἱ νοτιώτεραι φυλαὶ θεωροῦνται ὡς αἱ ἤττον κεκωλυμέναι καὶ ὀρμητικώτεραι. Ἡ δ' ἀγγλικὴ φυλὴ, καὶ μάλιστα ὁ κλάδος τῶν νέων Ἄγγλων, εἰς ὃν ἡμεῖς ἀνήκομεν, νομίζεται ὅτι πάσχει ὑπὸ τῶν καταπιεστικῶν μορφῶν τῆς αὐτοσυνειδησίας. Ὁ εἰς τὴν φυλὴν ταύτην ἀνήκων θεωρεῖται, ὅτι εἶναι καταδεδικασμένος νὰ ὁμιλῇ βαδίζων, οὕτως εἰπεῖν, διὰ πυκνοῦ δάσους δισταγμῶν καὶ κωλύσεων.

Ἄλλ' ὅμως ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ μορφῇ ὁ χαρακτήρ, θεωρητικῶς ἐξεταζόμενος, ὀφείλει νὰ εἶναι πλήρης δισταγμῶν καὶ κωλύσεων. Τοιοῦτος δ' ὅμως χαρακτήρ οὐ μόνον δὲν ἀνακόπτεται ἐν τῇ ἐπιτελέσει πράξεώς τινος, ἀλλὰ κατορθοῖ δραστηρίως νὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς πέρας, ὅτε μὲν ὑπερπηδῶν τὰ ἐπιπροσθούντα προσκόμματα, ὅτε δὲ προαιρούμενος τὴν γραμμὴν τῆς ἐλαχίστης ἀντιστάσεως.

Οί έκτατῆρες μύες λειτουργοῦσι ἀσφαλέςτατα, όταν ταυτοχρό-
 νως κανονίζονται καὶ ὑποστηρίζονται διὰ τῆς συστολῆς τῶν καμ-
 πτήρων· παραπλήσιόν τι συμβαίνει καὶ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἔχον-
 τος τὰ πεδία τῆς συνειδήσεως πολύπλοκα. Βλέπει τοὺς λόγους τοὺς
 ὑπὲρ τῆς πράξεως καὶ τοὺς κατ' αὐτῆς, ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀνακοπῆ ἐν τῇ
 ἐνεργείᾳ αὐτοῦ καὶ νὰ παραλυθῆ, δρᾶ ἔχων ἐν νῷ καὶ διασκοπού-
 μενος τὸ ὅλον περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως. Τοῦτον τὸν ιδεώδη
 πνευματικὸν τύπον ὀφείλομεν νὰ πειρώμεθα ὅπως ἐγχαράττωμεν ἐν
 ταῖς ψυχαῖς τῶν μαθητῶν. Καθαρῶς ὀρμητικὴ πράξις, ἤτοι πράξις,
 ἣτις προβαίνει ἐπὶ τὰ ἔσχατα ὀλιγωροῦσα τῶν ἐπακολουθημάτων,
 εἶναι ἡ πασῶν εὐχερεστάτη καὶ ἀνήκει εἰς τὸν κατώτατον τύπον.
 Πᾶς ἕκαστος δύναται νὰ ἐπιδεικνύῃ ἐνέργειαν καὶ δραστηριότητα,
 όταν εἶναι παντελῶς ἄφροντις τοῦ ἀποβησομένου. Δεσπότης τις τῆς
 Ἐνατολῆς ἔχει χρεῖαν ἐλαχίστης μόνον δεξιότητος· ἐν ὄσῳ ζῆ,
 εὐδοκιμεῖ, διότι βαδίζει ἀπολύτως τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁδόν· όταν δ' ἡ
 τυραννὶς αὐτοῦ καταστῆ φρικώδης καὶ ἀφόρητος, φονεύεται. Ἄλλὰ
 τὸ νὰ μὴ προβαίνωμεν πάραυτα ἐπὶ τὰ ἔσχατα καὶ ἅμα νὰ εἴμεθα
 ἱκανοὶ ἐν πληθώρα κωλύσεων νὰ πράττωμεν ἀνυσίμως καὶ τελε-
 σφόρως, τοῦτο ἀληθῶς εἶναι σπάνιον τι καὶ δυσχερές. Πιεζόμενος ὁ
 Καβούρ ὅπως κηρύξῃ τῷ 1859 τὸν στρατιωτικὸν νόμον, ἠρνήθη
 εἰπὼν: «Πᾶς τις δύναται οὕτω νὰ κυβερνήσῃ· ἀλλ' ἐγὼ θέλω νὰ
 εἶμαι συνταγματικός». Κοινοβουλευτικοὶ κυβερνῆται, οἷοι ὁ Lincoln
 καὶ ὁ Γλάδστων, εἶναι τύποι ἰσχυροτάτων ἀνδρῶν, ἐπειδὴ κατέπρα-
 ξαν ἔργα ἐν χαλεπωτάτοις καιροῖς. Ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης νομί-
 ζεται κολοσσὸς βουλευτικῆς δυνάμεως καὶ ἦτο ὡς ἀληθῶς. Ἄλλὰ
 ψυχολογικῶς σκοπούμενου τοῦ πράγματος εἶναι δυσχερές νὰ εἴπω-
 μεν πότερος ἐπέδειξε πλεῖον μέγεθος βουλήσεως, οὗτος ἢ ὁ Γλάδ-
 στων· διότι ὁ μὲν Ναπολέων ὀλιγώρει τῶν κωλύσεων, περὶ ὧν οἱ
 ἄλλοι συνήθως φροντίζουσιν, ὁ δὲ Γλάδστων, καίπερ ὧν φύσει θερ-
 μὸς καὶ ὀξύς, μετ' εὐλαβείας ἐλογίζετο ταύτας κατὰ τὴν πολι-
 τείαν αὐτοῦ.

Γνωστὸν παράδειγμα τῆς παραλυτικῆς δυνάμεως τῶν κωλύσεων

εἶναι ἡ ἐπίδρασις, ἣν ἔχει ἐπὶ τὸν διάλογον ἡ εὐσυνειδησία καὶ ἡ εὐλάβεια. Οὐδαμοῦ ὁ διάλογος ἤκμασε καὶ ἤνθησε τοσοῦτον, ὅσον ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα. Ἄλλὰ διεξέλθετε τὰ γαλλικὰ ἀπομνημονεύματα τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ θὰ ἴδητε ὅτι πλεῖστοι χαλινοὶ εὐλαβείας καὶ λεπτότητος, οἵτινες σήμερον κατέχουσι τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, τότε ἤγνοοῦντο. Ἐνθα ἡ φιλοψεύδεια, ἡ ἀπιστία, ἡ ἀσέλγεια καὶ ἡ κακεντρέχεια εὐρίσκουσιν ἀκώλυτον ἔκφρασιν, ἐκεῖ ὁ διάλογος δύναται ὄντως νὰ ρέῃ λαμπρὸς. Ἄλλ' ὁ ροῦς αὐτοῦ ἀνακόπτεται καὶ ἡ λάμψις ἀμαυροῦται, ὅπου ἡ συνείδησις συνέχεται ὑπ' εὐλαβείας καὶ φόβου μὴ παραβῆ τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

Ὁ διδάσκαλος εὐρίσκει ἐν τῷ σχολείῳ συχνάκις ἀνώμαλόν τινα τύπον βουλήσεως, ὃν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν «δυσπειθῆ βούλησιν». Παῖδες τινες, οἵτινες δὲν ἠὺδοκίμησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει τινὸς πράγματος, παραμένουσι παντάπασι κεκωλυμένοι καὶ ἀνίκανοι νὰ ἐπιτελῶσιν αὐτὸ ὕστερον. Ἐὰν μὲν εἶναι πνευματικὸν τι πρόβλημα, ἀδυνατοῦσι παντάπασι νὰ κατανοήσωσιν αὐτό, ἐὰν δ' εἶναι ἐξωτερικὴ τις πράξις, ἀδυνατοῦσι νὰ ἐπιτελέσωσιν αὐτήν, ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ κώλυσις ἐκείνη. Οἱ τοιοῦτοι παῖδες θεωροῦνται συνήθως ὡς ἔνοχοι καὶ κολάζονται, ἢ ὁ διδάσκαλος ἀντιτάττει τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν πρὸς τὴν τοῦ παιδὸς νομίζων ὅτι ἡ τούτου βούλησις ὀφείλει νὰ «θραυσθῆ». «Θραῦε τὴν βούλησιν τοῦ παιδὸς σου», ἔγραφεν ὁ John Wesley, «ἵνα μὴ τοῦτο διαφθαρῆ. Θραῦε τὴν βούλησιν αὐτοῦ, εὐθὺς ὡς δύναται νὰ ὁμιλῇ σαφῶς ἢ καὶ πρότερον. Ἀνάγκαζε αὐτὸν νὰ πράττῃ πᾶν εἴ τι ἐπιτάττεις, καὶ ἂν μέλλῃς αὐτὸν δεκάκις συνεχῶς νὰ μαστιγώσης. Θραῦε τὴν βούλησιν, ὅπως ζήσῃ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ». Ἄλλὰ τοιαύτη μέθοδος προξενεῖ ἀμφοτέροις τοῖς μαχομένοις ἰκανὴν ἀπώλειαν νευρικῆς ἐνεργείας, περιλείπονται λυπηρὰ συναισθήματα καὶ ἡ νίκη δὲν προσμειδιᾷ πάντοτε πρὸς τὸν θέλοντα νὰ θραύῃ τὴν βούλησιν.

Ὅσάκις παρίσταται τοιαύτη τις κατάστασις, καθ' ἣν ὁ παῖς

διατελεῖ ἐν μεγάλῃ ἐσωτερικῇ ἐντάσει καὶ ἐξεγέρσει, προτιμότερον εἶναι νὰ θεωρῆ ὁ διδάσκαλος τὴν κατάστασιν ταύτην μετὰ μεγίστης πιθανότητος ὡς παθολογικὴν μᾶλλον ἢ ὡς ἠθικὸν πταῖσμα. Ὁ παῖς, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ δεσπόζει τὸ κωλυτικὸν συναίσθημα τῆς ἀδυναμίας, θὰ διατελῆ ὢν ἀνίκανος νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ πρόσκομμα. Καθῆκον δὲ τότε τοῦ διδασκάλου εἶναι ἀπλῶς ν' ἀποτρέψῃ τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς ἀπὸ τοῦ προσκόμματος. Ἄφες λοιπὸν ἐπὶ χρόνον τινὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον καὶ τοῦ παιδὸς τὴν προσοχὴν στρέψον πρὸς ἕτερόν τι· εἶτα δὲ περιάγων τοῦτον ἐμμέσως καὶ δι' ἐλικσιδῶν, οὕτως εἰπεῖν, συνειρμῶν ὀπίσω ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐμφάνισον εἰς αὐτὸν τοῦτο ἐξαπίνης, πρὶν λάβῃ καιρὸν ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτό, καὶ εἶναι πιθανώτατον ὅτι οὗτος θὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ πρόσκομμα ἄνευ δυσχερείας. Οὐχὶ δ' ἄλλως πως δαμάζομεν τοῦ ἵππου τὴν σκληραυχενίαν καὶ τὸ δυσάγωγον· ἀποστρέφομεν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, θωπεύομεν τὰ ὦτα ἢ τοὺς ρώθυνας, περιάγομεν αὐτὸν κύκλῳ καὶ οὕτω κατορθοῦμεν νὰ ὀδηγῶμεν, ὅπου διὰ τῆς μαστιγώσεως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν, διότι δι' αὐτῆς θὰ καθίστατο δυσπειθέστερος. Εὐφυῆς δὲ καὶ στοχαστικὸς διδάσκαλος οὐδέποτε θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ ἀναφαίνωνται τοιαῦται ἐντεταμέναι καὶ κρίσιμοι καταστάσεις.

Κατανοεῖτε νῦν, φίλοι μου, τίνα εἶναι καθόλου καὶ κατὰ θεωρίαν τὰ καθήκοντα ὑμῶν ὡς διδασκάλων. Ὅφειλετε μὲν ν' ἀποθησαυρίζητε ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδὸς πλείστας παραστάσεις, ὧν ἐκάστη δύναται νὰ καταστῇ κωλυτικὴ, ἀλλ' ὀφείλετε ἅμα νὰ σκοπῆτε καὶ τοῦτο, ὅπως μηδεὶς καθ' ἕξιν δισταγμὸς μηδὲ παράλυσις τῆς βουλήσεως ἐν τῷ μαθητῇ προκύψῃ καὶ ὅπως οὗτος διασώζῃ τὴν δύναμιν τῆς ἀκμαίας καὶ συντόνου ἐνεργείας. Βλέπετε λοιπὸν, ὅτι ἡ ψυχολογία δύναται μὲν διὰ τῶν ὄρων τούτων νὰ διατυπώσῃ τὸ ὑμέτερον πρόβλημα, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ παράσχῃ τὰ στοιχεῖα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ λύσεως. Ἄφ' οὗ τὰ πάντα εἶπητε καὶ πράξῃτε, ἀφ' οὗ καταβάλητε πᾶσαν σπουδὴν καὶ πάντα κόπον,

θὰ παραμείνη πιθανῶς ἀληθές, ὅτι τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα θὰ ἐξαρτηθῆ μᾶλλον ἐκ τινος φυσικοῦ τόνου ἢ διαθέσεως ἐν τῇ ψυχολογικῇ συστάσει τοῦ μαθητοῦ ἢ ἐξ ἄλλου τινός. Ἄνθρωποι τινες φαίνονται, ὅτι φύσει δυσκόλως κατορθοῦσι νὰ ἀθροίσωσι καὶ συνάγωσι τὰς ἑαυτῶν παραστάσεις εἰς τὴν ἐστίαν τῆς συνειδήσεως· παρ' αὐτοῖς ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια εἶναι χαλαρὰ καὶ αἱ κωλύσεις ἀσκοῦσιν εὐχερέστατα τὸ κράτος αὐτῶν.

Ἄλλ' ὡς διαλάβωμεν νῦν ἀκριβέστερον περὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς βουλήσεως. Ἔργον ὑμῶν εἶναι νὰ διαμορφώσητε χαρακτηῆρα ἐν τοῖς μαθηταῖς ὑμῶν· χαρακτήρ δ' εἶναι, ὡς πολλάκις εἶπον, ὀργανικὸν σύνολον ἕξεων ἀντιδράσεως. Ἄλλ' ἐκ τίνων συνίστανται αὐταὶ αὐταὶ αἱ ἕξεις τῆς ἀντιδράσεως; Ἐκ τάσεων τοῦ νὰ ἐνεργῶμεν κατὰ τρόπον χαρακτηριστικόν, ὅταν τινὲς παραστάσεις κατέχωσι τὴν ψυχὴν ἡμῶν, καὶ τοῦ νὰ κωλύωμεν τὴν ἡμετέραν ἐνέργειαν κατὰ τρόπον ὁμοίως χαρακτηριστικόν, ὅταν κατεχώμεθα ὑπ' ἄλλων παραστάσεων.

Αἱ βουλευτικαὶ λοιπὸν ἕξεις ἡμῶν ἐξαρτῶνται πρῶτον μὲν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ θησαυροῦ, ὃν ἔχομεν, ἔπειτα δὲ ἐκ τῆς καθ' ἕξιν συζεύξεως τῶν διαφόρων παραστάσεων μετὰ τῆς δράσεως ἢ ἀδρανείας. Τί συμβαίνει, ὅταν δοθῆ ὑμῖν αἴρεσις δύο ἐναντίων πράξεων καὶ εἴσθε ἀβέβαιοι ποτέραν νὰ πράξητε; Κατ' ἀρχὰς διστάζετε καὶ εἶτα σκέπτεσθε. Καὶ τίς εἶναι ἡ σκέψις αὕτη; Πειρᾶσθε νὰ ἔχητε διαδοχικῶς διαφόρους προσληπτικὰς παραστάσεις τῆς προκειμένης περιπτώσεως καὶ νὰ νοήσητε τίς φαίνεται ἢ μᾶλλον πρὸς αὐτὴν ἀρμόζουσα, ἄχρις οὗ εὕρητε ἐπὶ τέλους μίαν τὴν ἀκριδῶς ἀρμόζουσαν. Ἐὰν μὲν ἡ εἰρημένη παράστασις εἶναι ὑμῖν συνήθης τις πρόδρομος ἐνεργείας, ἐὰν προσαρμόζηται πρὸς τι τῶν ἀξιωμάτων τῆς θετικῆς ὑμῶν διαγωγῆς, ὁ ὑμέτερος δισταγμὸς παύει καὶ εὐθὺς πράττετε. Ἐὰν δὲ πάλιν ἡ παράστασις αὕτη ἐπάγηται ὡς καθ' ἕξιν ἀποτέλεσμα τὴν ἀδράνειαν καὶ εἶναι συνεζευγμένη μετὰ τινος ἀπαγορεύσεως, ἀπέχεσθε ἀδιστακτικῶς ἀπὸ τοῦ πράττειν. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν ἀνάγεται, ὡς βλέπετε, εἰς τὴν

εὔρεσιν τῆς ὀρθῆς παραστάσεως ἢ ἐννοίας τῆς προκειμένης περιπτώσεως. Ἡ δ' ἀναζήτησις τῆς ὀρθῆς παραστάσεως ἐνδέχεται νὰ διαρκέσῃ ἡμέρας ἢ καὶ ἐβδομάδας.

Ἐμίλησα περὶ τῆς πράξεως, ὡς εἰ αὕτη, εὔρεθείσης ἤδη τῆς παραστάσεως, ἦτο εὐχερής. Πολλάκις μὲν τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, πολλάκις δ' ὁμοίως δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἄλλως· καὶ ὅταν ἄλλως ἔχῃ, τότε εὐρισκόμεθα ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ ἠθικῆς τινος καταστάσεως, ἣν, παρακαλῶ, νὰ συνεξετάσητε μετ' ἐμοῦ ἀκριβέστερόν πως.

Ἡ ὀρθὴ ἐννοία, ἡ ἀκριβὴς κατάταξις καταστάσεώς τινος δύναται νὰ εἶναι δυσεύρετος ἢ ἐνδέχεται νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένας σταθερὰς ἔξεις ἐνεργείας. Ἡ δυνατὸν πάλιν ἢ πρᾶξις, ἣν ἐξεγείρει ἡ ἀνακαλυφθεῖσα ἐννοία, νὰ εἶναι ἐπικίνδυνος καὶ δυσχερής, ἢ τέλος ἡ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία, ἣν ἐπιβάλλει ἡμῖν, δύναται νὰ φανῇ ἡμῖν ψυχροτάτη καὶ ἀρνητικὴ παραβαλλομένη πρὸς τὴν θερμότητα τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος ὀρμητικοῦ συναισθήματος. Ἐν ἑκατέρῃ τῶν τελευταίων τούτων περιπτώσεων εἶναι δύσκολον νὰ προσηλώσωμεν σταθερῶς τῆς προσοχῆν εἰς τὴν ὀρθὴν παράστασιν, ὥστε νὰ προκύψωσι τὰ σύμμετρα ἀποτελέσματα. Εἴτε παροξυντικὴ εἴτε κωλυτικὴ εἶναι αὕτη, εἶναι πρὸς ἡμᾶς ἄγαν λογικὴ καὶ ἀφηρημένη, ὥστε καὶ ἡ μάλιστα ἐξ ὀρμεμφύτου συναισθηματικῆς κλίσεως τείνει ν' ἀποκλείσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ἐξετάσεως. Εὐλαβούμεθα νὰ διανοηθῶμεν περὶ αὐτῆς. Ταλαντεύεται αὕτη καὶ ἀφανίζεται εὐθὺς ὡς ἐμφανισθῇ ἐν τῷ κρασπέδῳ τῆς συνειδήσεως, καὶ ἔχομεν χρεῖαν ἰσχυρᾶς ἐντάσεως τῆς ἐκουσίας προσοχῆς, ὅπως ἐλκύσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐστίαν τοῦ πεδίου καὶ διατηρήσωμεν ἐκεῖ ἐφ' ἰκανὸν χρόνον, ὥστε νὰ παραγάγῃ τὰ συνειρμικὰ καὶ κινητικὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα. Πᾶς δ' ἕκαστος γινώσκει κάλλιστα μεθ' ὀπόσης εὐλαβείας τὸ πνεῦμα ἀποφεύγει σκέψεις καὶ θεωρίας ἀντικειμένας πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν συναισθηματικὴν διάθεσιν.

Ἄλλ' εἰσαχθεῖσα οὕτως ἡ λογικὴ παράστασις εἰς τὸ κέντρον τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως καὶ διατηρηθεῖσα ἐκεῖ θὰ παραγάγῃ ἀφεύκτως τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα· διότι οἱ νόμοι τῆς προσαλλήλου